

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У «ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ І СТЕПОВИХ ГОВІРОК ДОНБАСУ»

У статті визначено групи фразеологічних одиниць, що виражають усталені в лінгвокультурі стереотипні погляди на чоловіка (маскуліність) та жінку (фемінність), їхню роль у суспільстві, у свідомості українського народу. Здійснено аналіз фразеологізмів семантичних груп «зовнішні характеристики» та «внутрішні характеристики» чоловіка й жінки як найбільш частотних у словнику східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Наявні одиниці свідчать про переважність негативних оцінок якостей обох статей, що зумовлено специфікою концептуалізації світу. Доведено, що гендерна стереотипізація нав'язує носіям мови готові матриці для оцінювання жіночих та чоловічих якостей.

Ключові слова: гендерна стереотипізація, фемінність, маскуліність, гендерно марковані фразеологізми, лексико-семантична група.

Тернова Н. В. Репрезентация гендерных стереотипов во «Фразеологическом словаре восточнослобожанских и степных говоров Донбасса». В статье определены группы фразеологических единиц, выражающие сложившиеся в лингвокультуре стереотипные взгляды на мужчину (маскулинность) и женщину (феминность), их роль в обществе, в сознании украинского народа. Осуществлен анализ фразеологизмов семантических групп «внешние характеристики» и «внутренние характеристики» мужчины и женщины как наиболее частотные в словаре восточнослобожанских и степных говоров Донбасса. Полученные данные свидетельствуют о доминировании негативных оценок качеств обоих полов, что обусловлено спецификой концептуализации мира. Доказано, что гендерная стереотипизация навязывает носителям языка готовые матрицы для оценки женских и мужских качеств.

Ключевые слова: гендерная стереотипизация, феминность, маскулинность, гендерно маркированные фразеологизмы, лексико-семантическая группа.

Ternova N. V. Representation of Gender Stereotypes in the «Phraseological Dictionary of East Sloboda and Steppe Patios of Donbass». The images of men and women that become essential nowadays are represented in the language, because this fact in its turn reveals the stereotypes stability in the society and influences over the attitude formation to both sexes. One of the important and unexamined aspects in the development of gender linguistic research is the study of lexicographic gender description. This is caused by the fact that dictionaries are the representatives of the material for gender research in its national and cultural dimension. The activity of the existence of separate lexical items and word combinations in language and speech practice allows to consider lexicography as the dynamical branch of modern linguistics. In this article author defines the groups of phraseological units that express the stereotype views on man (masculinity) and woman (femininity) formed in the linguoculture and their role in the society. The analysis of the semantic groups of phraseological units of «external characteristics» and «internal characteristics» as the most frequently used ones in the dictionary of the East Sloboda and Steppe patios of Donbass, has been made. The data prove the dominance of negative evaluations of both sexes which is preconditioned by the specificity of the conceptualization of the world. It has been proved that gender stereotypization imposes ready-to-use matrixes for the evaluation of female and male qualities on the native speakers.

Keywords: gender stereotypization, femininity, masculinity, gender marked phraseological units, lexical and semantic group.

Українська мова – одне з багатьох див, створених людьми. Вона віддзеркалює душу народу, його історію, побут, стосунки між людьми, зокрема, між чоловіками й жінками. У мові репрезентовано образи чоловіків та жінок, що набуває сьогодні великого значення, оскільки це, у свою чергу, виявляє усталеність стереотипів у суспільстві й впливає на формування ставлення до обох статей [1: 454].

Останнім часом у наукових колах актуальним і досить поширеним є гендерний підхід, що дає змогу аналізувати процеси формування в суспільстві відмінностей поведінки, мови, рис характеру, емоційних та ментальних властивостей особистості залежно від її статі.

Гендерологія (гендерна лінгвістика), яка «вивчає мовні явища, пов'язані з відмінністю носіїв мови за статтю» [2: 100], як міждисциплінарна галузь наукового пізнання є наслідком істотних змін системно-структурної парадигми на антропоцентричну й сьогодні є одним із перспективних напрямів дослідження в сучасному мовознавстві.

Одним із важливих і малодосліджених аспектів у розвитку гендерних лінгвістичних досліджень є вивчення лексикографічного гендерного опису. Це зумовлено тим, що словники є репрезентантами матеріалу для дослідження гендеру в його національно-культурному вимірі. А активність побутування окремих лексем і словосполучень у мовній та мовленнєвій практиках дозволяє говорити про лексикографію як динамічну галузь сучасного мовознавства.

Гендерна стереотипізація зафіксована в мові на різних її рівнях, зокрема на фразеологічному. Як зазначає І. Зикова, фразеологізми – це душа будь-якої національної мови, у них неповторно виражено культурну своєрідність народу, і тому вони становлять надзвичайно цінне джерело знань про особливості концептуалізації гендеру у свідомості носіїв [3: 11]. Кожна мова відзначається своєю оригінальною фразеологією, що пов'язано з унікальністю побуту, звичаїв, культури, ментальності народу загалом. На думку В.Н. Телії, фразеологізми впливають не тільки на відтворення культурної традиції мови, а й на формування ментальності народу [4: 129].

Фраземіку як предмет гендерних досліджень вивчали такі російські дослідники, як А. Емірова, І. Зикова, А. Кириліна, О. Комісарова, В. Телія, О. Вороніна та ін. Гендерна лінгвістика має певний потенціал наукових розвідок, присвячених аналізу вербалізації концептів «чоловік» та «жінка» на матеріалі англійської фразеології (В.В. Васюк, О. Чибишева, Л. Дзасежева, О. Белик, О. Шишигіна), здійснено порівняльні дослідження фразеологізмів із гендерним компонентом російської та англійської (О. Калугіна, Г. Хакімова та ін.), англійської, російської та кабардинської мов (Д. Семенова). Українська лінгвістика збагатилася в цьому плані працями А. Архангельської, В. Ужченка, Л. Ставицької, О. Горошко, М. Дмитрієвої та ін.

Гендерні відносини, характер ставлення до чоловіка та жінки в суспільстві, усталені в культурі певного народу, концептуалізуються у вигляді стереотипів. Для всебічного вивчення культури народу, його суспільної свідомості важливим є аналіз засобів вербалізації гендерних стереотипів, зокрема зафіксованих у словниках.

Фразеологія в гендерному аспекті стала предметом вивчення лише останнім часом, тому актуальність визначеної теми зумовлена недостатністю висвітлення гендерної проблематики в українській фразеології, зокрема не дослідженими залишаються східнословобожанські й степові говірки.

Метою статті є характеристика семантичної структури фразеологічних одиниць на позначення зовнішніх та внутрішніх рис жінки й чоловіка на матеріалі «Фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу» Віктора і Дмитра Ужченків [5], виявлення стереотипів маскуліності й фемінності у цих ФО.

Визначена мета передбачає виконання таких завдань: виявити фразеологізми із гендерним компонентом; класифікувати їх за семантикою; з'ясувати засоби репрезентації гендерних стереотипів.

Об'єктом аналізу є гендерно марковані фразеологізми, зафіксовані у «Фразеологічному словнику східнословобожанських і степових говірок Донбасу» (В. Ужченко, Д. Ужченко). Предметом – семантична структура лексем та словосполучень, у яких реалізовано гендерні стереотипи українського народу.

У фразеологічних одиницях відбито риси характеру людини як усвідомлені явища, що віднесені до сфери її психічної діяльності.

За основу аналізу ми обрали фразеологізми таких лексико-семантичних груп, які характеризують зовнішні та внутрішні риси чоловіків і жінок як найбільш частотні.

Оцінюючи зовнішність жінки, звертають увагу на її природну красу (або її відсутність), охайність, параметричні характеристики (зріст, комплекцію, фігуру). Означений словник фіксує такі фразеологізми на позначення жіночої краси: *здунь – полетить* – про худеньку, тендітну дівчину; *як цвіт калини* – гарна, красива (про дівчину); *як вільце* – гарний, красивий (перев. про дівчину); *як писана ікона* – красивий, гарний, вродливий (перев. про жінку); *умивається росою* – дуже вродливий (перев. про дівчину); *як з картини писаний (списаний)* – красивий, частіше про дівчину.

Ми засвідчили такі фразеологізми на позначення відсутності краси дівчини чи жінки: *Клава рубероїд*; *Клава Шифер*; *красуня бараниківська*. Частина таких ФО – це порівняння із порушенням смислових дистрибуцій: *красива як кобила сива*; *красива як коза сива*; *красива як сучка сива*; *красива як рожа сива*.

До характерологічних ознак жіночої зовнішності належать особливості статури, ходи, загального зовнішнього вигляду: *однією ногою пише, а другою стирає* – про красиву жіночу ходу; *[як] вилами скидана*; *як з воза вилами скидана*; *як вилами скидана, сокирою (топором) тесана* – неприваблива, некрасива (про жіночу статуру); *індюшиця горбата* – нестатурна жінка; *як вилка* ‘худя жінка’; *як гілка* ‘дуже висока’; *два метри (метра) і все (одні) ноги*, ірон. – високий і худий (частіше про дівчину); *рясна як груша* – товста, повногруда жінка; *простора бабочка* – дуже товста жінка, ледве ходить; *баба Пихтя* ‘товста жінка’; *як з бомаги викутана* – ошатна, пишна жінка; *як Мотька*; *Валя з хозтовару* ‘неакуратно одягнена жінка’; *[як] вівця шльонська* – жінка з неакуратною зачіскою.

Матеріали досліджуваного словника показали обмежену кількість фразеологізмів на позначення суто чоловічої краси або непривабливості (відсутність маркера *перев. про чоловіка*). Це пояснюється тим, що семантичний компонент таких ФО часто включає сему «людина», а не «чоловік», тому такі фразеологізми можуть характеризувати однаковою мірою жінку й чоловіка: *як з воску вилитий (виліплений)* – гарний, красивий; *як із журналу* – гарний, красивий, вродливий; *хоч малюй кого* – хто-н. дуже красивий; *сороки вкрадуть кого* – хто-н. гарний, красивий, чистий, привабливий; *батько не старався, мати не хотіла* – некрасивий; *як смертний гріх*, зі сл. *поганий* – дуже (некрасивий). ФО *страшний і воєнний; чорт гідомирний; лисий чорт* можна віднести до гендерно маркованих фразеологізмів на позначення чоловічих ознак, оскільки лексеми *воєнний, чорт, лисий* мають у своїй семантичній структурі сему «особа чоловічої статі».

На позначення особливостей статури та інших зовнішніх ознак чоловіка зафіксовано такі ФО: *аеродром на голові; блохи по голові на коньках їздять; дві волосини в три ряди; була одна волосина та й ту блоха одкусила; п'ять волосин на голові; кучерявий без волос, а спереду гичка 'лисий'; як амбал* – дуже високий, міцний, плечистий чоловік; *три метри (метра) дурості* – високий і худий (перев. про чоловіків); *гарна палка щось (багнуку, лайно) міцати (колотити)* – дуже високий і худий (перев. про чоловіка); *Петрів батіг*, жарт. – чоловік високого зросту; *партизан (партизан) в заростях укрупу*, жарт.-ірон. – низький на зріст чоловік. Як бачимо, фразеологізми на позначення зовнішніх ознак чоловіка містять переважно параметричні характеристики.

ФО лексико-семантичної групи «внутрішні риси» людини дають уявлення про жіночий розум та характер, виявляючи такі негативні риси, як балакучість, злість, крикливість, хитрість, які притаманні жінкам більше, ніж чоловікам. Наприклад: *месне бібісі, сільський вісник, кума Марфуша, кума з Камброда, баба Полька телевізор, баба Триндичиха, швидка торохтілка, триндичиха-ляпота* 'балакуча жінка'; *карга драна, Кобра Іванівна, Кобра Львівна, коза самородна, кобра підколодна, гримза волохата, гадюча змія, як змія шипуча, коза самородна, бараболка* 'зла жінка'; *Дунька з бараків* – 1. дуже криклива жінка. 2. неохайно одягнена жінка; *як Манька білолучанська* 'криклива, недалека жінка'; *донька лисиччина* 'хитра жінка'; *бариня нещасна* 'лінива жінка'.

Як бачимо, традиційним для української лінгвокультури взагалі й для східнослов'янських і степових говірок Луганської і Донецької областей є використання людських імен, де вони виконують іншу, образну, функцію. Досліджуваний словник містить ФО із такими іменами: *Дунька, Дуня, Вася, Клава, Фрося, Ваня*, усі вони мають пейоративне забарвлення, відповідно формуючи й конотацію ФО, «стають символами, навколо яких і утворюються різнопланові фразеологічно-семантичні стійкі вирази» [6: 79–80].

Характеристику розумових здібностей містять фразеологічні одиниці фемінної групи з онімами-іменами жінок: *Дунька з мильного заводу, Дунька з переулку, Дуня з шляхопроводу, дурочка з переулочка, Зойка з мильного заводу, Клава з Балаклави, Клава з балончиком, Клава з дурдому, Дуня з котелками, Манька-Дунька, Маша з пилорами; морда з трудоднями; [як] Манька в сливах*

‘дурнувата, пришелепувата людина (перев. жінка)’. Найпоширенішою моделлю таких фразеологізмів є модель «іменник ж.р. (часто онім) + прийменник + іменник».

До відповідної групи фразеологізмів із семантикою „маскулінні ознаки” належать одиниці, у складі яких є оніми-чоловічі імена: *Альоха пітерський; Альоха припудрений; Альоша-гуморист; Ванька з гори; Ваня з терикону; вроді Володі; Іван Іванович; Федя з Балабуївки*, знев. — недоумкуватий. Останній фразеологізм містить ойконім, якого в Україні немає. Автори припускають, що його поява пов’язана зі словом *балабонити* — говорити пусте. Ці ФО містять сему «відсутність інтелекту» й мають негативну конотацію. Оскільки людина з невеликим розумовим потенціалом завжди була предметом глузування, такі ФО становлять велику групу.

ФО, які мають чоловічі референти на позначення внутрішніх рис, такі: *засць мартівський* — швидкий, спритний хлопець, чоловік; *кінь педальний*, жарг. — чудний, дивний чоловік; *[як] котяра мартівський* — ласий (хлопець, чоловік) до чого-, кого-н.

Визначаючи оцінний семантичний потенціал названих конструкцій, зауважимо, що у фразеологічному фонді східнословобанських і степових говірок Донбасу переважає негативна оцінність, як і загалом в українській фразеології. Вона не зумовлена прагненням негативної конотації людини як представника тієї чи тієї статі, а, скоріше, пов’язана з «особливостями людської концептуалізації дійсності, коли „хороше” є нормою і не завжди фіксується в мові, а погане марковане й відображається в мові часто як ознака відхилення від ідеального „гарного”. Тому <...> протиставляються не „погані жінки” „поганим чоловікам”, а „погане” „гарному” в рамках загальнолюдського» [7: 83-84].

Отже, глибинні гендерні стереотипи, відбиті у фразеології, нав’язують носіям мови готові матриці для оцінювання жіночих та чоловічих якостей. Виявлення ознак маскулінності й фемінності на фразеологічному рівні доповнює картину концептуалізації гендеру у свідомості українського народу. Це зумовлює необхідність подальших гендерних досліджень, що є необхідними для розвитку сучасної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Основи** теорії гендеру : навч. посіб. [Текст] / [ред. В. П. Агеєва, Л. С. Кобелянка, М. М. Скорик]. — К. : Вид-во «К.І.С.», 2004. — 536 с.
2. **Ужченко В. Д.** Актуальні питання розвитку української мови: Вступ. Лексикологія. Фразеологія: посібник [Текст] / В. Д. Ужченко. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 148 с.
3. **Зыкова И. В.** Способы конструирования гендера в английской фразеологии [Текст] / И. В. Зыкова. — М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2003. — 232 с.
4. **Телия В. Н.** Вторичная номинация и её виды [Текст] / В. Н. Телия // Языковые номинации. Виды наименований. — М.: Наука, 1977. — С. 129–221 с.
5. **Ужченко В.** Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. — Вид. 6-е, доповн. й переробл. [Текст] / В. Ужченко, Д. Ужченко. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. — 552 с.
6. **Романченко А. П.** Своєрідність функціонування онімів у фразеології / Романченко А. П., Андоньєва О. І. Записки з ономастики: Зб. наук. пр.

– Вип. 6. – С. 72–80. 7. **Кирилина А. В.** Гендер: лингвистические аспекты: монография / А. В. Кирилина. – М. : Ин-т социологии РАН, 1999. – 189 с.

Тернова Наталія Вікторівна – аспірант кафедри української мови, ДЗ (державний заклад) «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Україна, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2.

E-mail: melrouspplace@mail.ru

<http://orcid.org/0000-0003-3479-0621>

Ternova Natalia Victorivna – Postgraduate student at the Department of the Ukrainian Language , DZ Luhansk National University named Taras Shevchenko, Ukraine, Luhansk, Oboronna Str., 2. E-mail: mail@luguniv.edu.ua